

ВЧЕННЯ ПРО СВОБОДУ Й ОБ'ЄКТИВАЦІЮ У ХРИСТИЯНСЬКО-ГУМАНІСТИЧНОМУ АНТРОПОЦЕНТРИЗМІ М.О. БЕРДЯЄВА

Львівська комерційна академія

У статті аналізується вчення про свободу й об'єктивацію у християнсько-гуманістичному антропоцентризмі видатного філософа Миколи Бердяєва.

Вступ

"Свобода" сьогодні є одним з найбільш вживаних термінів у нашому лексиконі, проте українське суспільство в цілому сьогодні знаходиться лише на самому початку усвідомлення всієї широти його значення. Зміст, який вкладають дослідники, політики, журналісти у цей термін часто є надто різним і, висловлюючись термінологією видатного філософа Миколи Олександровича Бердяєва, "об'єктивованим", далеким від свого істинного значення свободи. У цьому контексті актуальним завданням є дослідження філософської спадщини М.Бердяєва, зокрема, його вчення про свободу й об'єктивацію.

Аналіз досліджень і публікацій

Філософія свободи була предметом міркувань багатьох філософів, зокрема, Канта, Гегеля, Шопенгауера, Ніцше, Сартра, Ясперса, Бердяєва, Соловйова, Фрома та інших. В історії філософської думки розуміння свободи пройшло тривалу еволюцію – від "негативного" розуміння, як "свободи від чогось", до "позитивного" розуміння, як "свободи для чогось". Саме про таку свободу, вільну від перекручувань "об'єктивації", писав видатний філософ М.Бердяєв, праці якого ґрунтовно аналізували дослідники А.Андрєєв, Б.Буйло, Р.Гальцева, В.Зеньковський, Л.Карсавін, А.Кізеветтр, С.Левицький, М.Маслін, С.Неретіна, Л.Новікова, Н.Полторацький, В.Розанов, І.Сиземська, Г.Федотов, Л.Шестов та інші. Перехідні суспільства, у тому числі й українське, сьогодні знаходяться лише на самому початку усвідомлення всієї широти значення поняття "свобода", що робить дослідження даної тематики надзвичайно актуальним.

Постановка завдання

Мета статті – проаналізувати вчення про свободу й об'єктивацію у християнсько-гуманістичному антропоцентризмі видатного філософа Миколи Бердяєва.

Основна частина

Видатний філософ Микола Олександрович Бердяєв визначав свободу особи центральною проблемою філософської думки. На його думку, усе почалося з свободи: "Світ тому зачався, що Бог споконвічно зажадав свободи... Тільки тому світовий процес є страшна трагедія, тільки тому відбувається кривава історія, тільки тому в центрі історії стоїть розп'яття, хрест, на якому розп'ятий сам Син Божий, тільки тому в центрі стоїть страждання самого Бога, що, воістину, Бог захотів свободи, що первісна драма світу є містерія і драма свободи у відносинах між Богом і Його іншим, тим, кого Бог любить і ким хоче бути любимим, і лише у свободі – зміст цієї любові" [6, с.45-46]. Говорячи про свій антропоцентризм, мислитель відзначав: "У центрі моєї філософської творчості знаходиться проблема людини. Поставити проблему людини – це значить, у той же час, поставити проблему свободи, творчості, особистості духу й історії" [2, с.19].

Для М.О.Бердяєва свобода – це первинна даність, яка є присутньою в усьому – в історії, у пізнанні, у творчості і культурі, навіть у Богу. Але, на думку філософа, свобода буває різна: варто розрізнити ірраціональну, примордиальну, нестворену, етично-нейтральну свободу і свободу благодатну, що виходить від Бога. Нестворена примордиальна свобода не є детермінованою: "Вона іде в нез'ясовану глибину, у бездонність... На початку був Логос. Але спочатку була і свобода. Логос був у свободи, і свобода була в Логосі. Але такий лише один з аспектів свободи. Є інший аспект, у якому свобода є зовсім позалогосною, і відбувається зіткнення Логосу і Свободи. Тому життя світу драматичне, воно повне трагізму, у ньому є протиставлення полярно протилежних початків. Існує екзистенціальна діалектика свободи, свобода переходить у необхідність, вона не тільки звільняє, але і поневолює" [4, с.98].

Нестворена примордиальна свобода укорінена в Ungrund, добуттєве Ніщо, вона ірраціональна, абсолютна і передує всяким процесам, накладаючи на них свій відбиток. Вона етично нейтральна, її вплив часто трагічний, тому що в такій свободі не утримується ніякої внутрішньої гарантії того, що вона буде використана на благо, а не на шкоду. Свобода, що корениться в Ungrund, визначає історичний трагізм і уможлиблює відхилення людини від Вічної Істини: "Свобода Ungrund не є ні світло, ні п'ятьма, ні добро, ні зло. Свобода лежить у п'ятьмі і жадає світла. І Свобода є причина світла...Ungrund потрібно розуміти насамперед, як свободу, - свободу в п'ятьмі" [4, с.100-101].

На думку М.О.Бердяєва, саме з цього Ніщо, з Ungrund, в якому вже існувала свобода, був утворений Бог. Потім з цього Ніщо Бог створив світ, в тому числі й людину. Але в Ніщо вже була свобода, створена ще до створення самого Бога, і вона увійшла й до людської сутності: "З Божественного Ніщо, з Gottheit, з

Ungrund'a народжується Свята Трійця, народжується Бог-Творець. Творення світу Богом-Творцем є вже вторинним актом. З цього погляду можна визнати, що свобода не створена Богом-Творцем, вона укорінена в Ніщо, у Ungrund'e, первинна і безначальна. Свобода не детермінована Богом-Творцем, вона в тім Ніщо, з якого Бог створив світ... Людина є дитя Боже і дитя свободи – Ніщо, небуття, меона... Відтіля ж відбулося відпадання від справи Божого, виникло зло і мука, і буття змішалось з небуттям. Це є справжня трагедія, трагедія не тільки світу, але і Бога. Бог хоче свого іншого і друга, тужить за ним, чекає від нього відповіді на свій заклик до божественного життя, до божественної повноти, до співучасті в Божій творчості, що перемагає небуття" [3, с.39-40].

Добуттєва свобода має фатальний характер, визначаючи і страждання Бога про світову долю його іншого – людини. Але свобода уможливує і спокуту, і повернення до Творця улюбленого і люблячого створіння. Містерія всесвітньої любові також неможлива без свободи. Свобода, що діє через людину, робить об'єктивацію світу, тобто падіння, гріх, відхилення від Вічної Істини, сумною реальністю, свобода не страхує людину від відхилення від самої себе, перетворюючи індивідуальне у функцію, підмінюючи спілкування бездушно-формальною соціалізацією. Об'єктивація – фатальна неминучість свободи, її діалектичне розкриття в бутті. Об'єктивація неминуча після вільного відпадання людини від Бога, але і подолання об'єктивації, у чому і полягає, на думку М.О.Бердяєва, зміст історії, є теж дією свободи. Через людину і за допомогою людини переборюються наслідки гріха, зробленого у вічності, що виявляється в об'єктивації. Людина ніколи не стане духовною особистістю без усвідомлення свободи, а звернення до джерел життя поза свободою не лише не має ніякого сенсу, а й попросту неможливе.

Свобода ірраціональна і неупорядкована. І людина духом своїм, своєю одухотвореною свободою повинна вільно для себе опанувати цією ірраціональною свободою і вільно ж прорватися до благих джерел життя, точніше, повернутися до них. Свобода для людини примордиальна і поза свободою не мислиться людяність. У контексті примордиальної свободи і розкриваються особистісні особливості, і відбувається в остаточному підсумку вибір між людяністю і нелюдяністю.

Отже, М.О.Бердяєв вважав, що Бог був створений з первинного Ніщо, в якому була свобода, а потім з цього Ніщо створив людину, і тепер він чекає від людини відповіді – вільного творчого акту, який наблизив би людину до Бога і поширив би творчість над Ніщо. Відмова людини від творчого акта перетворює Ніщо на зло і поширює це зло; людська ж творчість продовжує творчість Бога, таким чином поширюючи Його світло: "З безодні, з Божественного Ніщо народжується Троїстий Бог, і Йому протистоїть свобода Ніщо. Він творить з Ніщо світ і людину і чекає від неї відповіді на свій заклик, відповіді з глибини свободи. Відповідь була спочатку – згода на творення, а потім – повстання і ворожнеча до Бога, повернення до первісного небуття. Тому що всяке повстання проти Бога є поверненням до небуття, що прийняло форму помилкового фантазмагоричного буття, перемога Ніщо над Божественним світлом. І тільки тоді Ніщо, яке не є злом, перетворюється на зло" [3, с.39-40].

Передумова розкриття людиною своєї духовності у творчості є зворотнім боком розкриття Богом у власному творінні своєї таємної сутності – туги за Своїм іншим, улюбленим і люблячим. У фактичному полаганні людського Бога – специфіка християнсько-гуманістичного антропоцентризму М.О.Бердяєва. Подібне олюднення Бога, наближення Його до людини означає гуманізацію християнського вчення про Бога. За М.О.Бердяєвим, людина в подоланні року свободи є соратником Бога, при цьому її дії мають бути вільними: "Найбільший зміст цієї свободи, що визначає долю людини... говорить про те, що в межах самої світової історії всякий примус і не вільне здійснення вищої Божої свободи... Богові не потрібно" [6, с.62].

Мислитель говорив про значення Божественної благодаті як таємничої і незбагненої сили, що примиряє Божественний промисел і людську свободу. Благодать можна пояснити тільки предвічністю ідеї людини в Богу, і туга Бога за людиною переборюється вільно прийнятою людиною благодаттю як Божественним закликом і бажанням поділитися своєю абсолютною істиною і рятівною безмежною любов'ю. Акт творіння відбувається в акті Божественної любові і свободи, після чого Бог не обмежує свободу людини для великого творчого самоствердження. Тільки у свободі можлива зустріч Людини і Бога, що є справжнім змістом божественної і людської драми: "Благодать не суперечить свободі, благодать знаходиться у внутрішній тотожності з свободою, благодать перемагає ірраціональну пільму свободи і веде її до вільної любові... Саме в благодаті реалізуються відносини між Богом і людиною, і розв'язується поставлена тема Божественної драми. Тому у всесвітній історії, у долі світу і долі людини діє не тільки свобода людська, не тільки природна необхідність, але діє і Божественна благодать, без якої доля ця не була б здійснена; і містерія не могла б відбутися" [6, с.48].

При цьому, розуміння М.О.Бердяєвим благодаті аж ніяк не має на увазі те, що благодать нав'язується людині, Божественну благодать людина може відкинути, і відкинувши, усе рівно залишиться творчою особистістю. Благодать - вічний зразок любові й істини, благодать спрямована у світ для перетворення світу, для рятування світу від зла, і головний об'єкт благодаті - людина, без якої благодать не мала би змісту. Стверджуючи це, М.О.Бердяєв закладає основи своєї системи християнського персоналізму і гуманізму.

На думку мислителя, між Богом і людиною існують таємні відносини, сховані в глибинах Божественного життя: "Воістину, в основі Християнства лежить таємниця народження Бога в людині і народження людини в Богу... Глибока таємниця... здійснюється й у самих надрах Божественного життя, - таємниця народження людини в Богу. Тому що, якщо є туга людська по Богу і відповіддю на цю тугу є одкровення Бога в Людині і

народження Бога в людському дусі... Воістину, історія - не тільки одкровення Бога, але відповідне одкровення людини Богові. Уся складність історичного процесу полягає у взаємодії і у внутрішній взаємодії цих двох одкровень, тому що історія є не тільки план одкровення Божої, але і відповідне одкровення самої людини, і тому історія є така страшна, така складна трагедія...Я стверджую, що духовний досвід людський, коли він дійсно заглиблений, розкриває цей зв'язок між метафізичною й історичною між небесною дійсністю, що є поглиблення духовної дійсності, і дійсністю земною; він дає розгадку долі людської, впровадженій в долю самого Божества, дає розгадку історії як історії не тільки світовою, не тільки людської, але і небесної" [6, с.45-49].

М.О.Бердяєв стверджує думку про певну процесуальність і внутрішній драматизм Божественного життя, про нерозділену любов між Богом і Його іншим, людиною. Вільна творча відповідь людини на любов Бога є просвітленням у самому Божественному житті, розв'язання Божественної драми, додання понадчасового змісту стражданням самого Бога в ім'я і на благо людини й усього світу. У цьому – гуманістичний антропоцентризм М.О.Бердяєва. Людина дає творчу і вільну відповідь на народження людини в Богу народженням Бога в собі самій, у глибинах власного духу.

У людській долі поєднуються дві свободи: одна – темна, примордиальна, нестворена свобода, що виходить від Ungrund; інша свобода - Божественна благодать, яка припускає духовну свободу людини. Свобода – початок потенційно трагічний, бо вона не має в собі ніяких внутрішніх гарантій того, що може бути використана винятково на благо. Цим пояснюється можливість об'єктивації, тобто "вільного відпадання від вищих божественних джерел життя" [6, с.63]. Але об'єктивація не стосується самого Бога безпосередньо, тому що сам Бог є джерелом благодаті, живлючої сили, абсолютно протилежної об'єктивації. Необ'єктивуємість Бога, Його благодать є передумовою подолання об'єктивації людиною. Змістом історії є боголюдство як процес, як справжня єдність Бога і людини у свободі і взаємній любові. Ця містерія вільної зустрічі світу Божественного і світу людського і є, на думку мислителя, здійсненням змісту історії, подоланням стану залежності від гріха й об'єктивації світу, а також метафізичної Божественної драми нерозділеної любові, туги зі Своїм іншим - трансцендентальною людиною.

Проблема свободи розглядається М.О.Бердяєвим нерозривно з проблемою об'єктивації, бо він вважав, що об'єктивація характеризує певний стан людини, її співвіднесеність із свободою, творчістю: "Об'єктивної реальності не існує, це лише ілюзія свідомості, існує лише об'єктивація реальності, породжена відомою спрямованістю духу. Об'єктивований світ не є справжній реальний світ, це лише стан справжнього реального світу, що може бути змінено. Об'єкт є породженням суб'єкта. Лише суб'єкт екзистенціальний, лише в суб'єкті пізнається реальність" [5, с.63]. Відповідно до філософії М.О.Бердяєва, світ явищ є породженням об'єктивації, що здійснюється суб'єктом і позначає його спрямованість і його стан: "Об'єкт змінюється, залежить від стану суб'єкта, від співвідношення феноменального і ноуменального в людині, поверхневого і глибинного" [5, с.63].

Об'єктивація означає відчуженість людини від справжнього існування, його далекість від Істини: "Першожиття є творчим актом, свободою, носієм першожиття є особистість, суб'єкт, дух, а не "природа", не об'єкт. Об'єктивність є поневолення духу, є породження розриваності, роз'єднаності і ворожнечі суб'єктів, особистостей, духів-істот" [5, с.296].

Подолання об'єктивації М.О.Бердяєв вважав можливим тільки творчістю свободних особистостей. При цьому, творчість була для мислителя священною, пов'язаною з вірою: "В останній, таємній своїй сутності творчість, звичайно, церковна. У релігійній творчості діється світове боголюдське тіло... безмірну і безмежну свободу творчості в Духові, множинність індивідуальних шляхів у Богу... Подолання релігійного сервілізму, гетерономної свідомості є перше завдання християнського відродження" [7, с.528-530].

Що стосується віри, то слід відзначити, що М.О.Бердяєв уповав на християнське відродження, яке, на його думку, має означати, насамперед, розкріпачення людського духу, що знаходиться в полону в історичній, спотвореній людиною церкви, а отже – у владі об'єктивації. Історія підкорила собі християнство, останнє стало мирським, воно спотворило справжню ідею Бога, помилкові символи перемогли справжню духовність. Застигла у своєму догматизмі церква не вгамовує духовної спраги, не надихає на творчість нового: "Сама релігія, як явище соціальне, є об'єктивація, і, звичайно, об'єктивацією є теологія. Зміст релігійного життя людства – в прориві за царство об'єктивації, за царство закону, за царство необхідності суспільства і природи. Але релігія історична завжди об'єктивується і соціалізується. І тоді вона підпадає під владу необхідності. Тоді релігія раціоналізується. Тоді релігія створює не спілкування, а суспільство, тоді вона підлегла державі, тоді її можна пояснити соціологічно. Тому релігія – не останнє, не є саме одкровення, не є існування людини в Богу" [9, с.256].

На думку М.О.Бердяєва, необхідним є відродження справжнього, істинного, доісторичного християнства. Християнське відродження повинне означати не тільки творче переосмислення ролі церкви і церковної догматики в житті конкретної людини і всього суспільства, але й актуалізацію саме гуманістичних аспектів християнства, а саме свободи особи, любові до ближнього, а значить і терпимості до різних проявів чужої індивідуальності, значимості творчих устремлень особистості: "Суд над християнством є очищення, і він розкриває шлях для перетворення життя... Падіння багатьох історичних святинь може означати, що людина наближається до справжньої святині, святині святинь, наближається до Бога" [8, с.358-359].

Свобода, її фатальний вплив визначили гріх об'єктивації – трагічного внутрішнього розділення світу, але

одночасно свобода дає людині шанс відчувати самій і виявити свою людяність – вільно повернутися до божественних джерел життя, ствердитися в Духові і благодаті, творчістю своєю перетворити світ, уподібнитися у світлому моральному пориві Творцеві і у проясненій свободі спокутувати свій первородний гріх.

Подолання об'єктивації мислиться М.О.Бердяєвим як зустріч світу божественного і світу земного в людині, народження Бога в людині як відповідь на народження людини в Богу. Є одкровення Боже, але повинне бути й одкровення людини, що і є результатом творчої активності суб'єкта, що прагне вийти з полону цього об'єктивованого і тлінного світу, повернутися на свою духовну прабатьківщину.

Перевага творчості над пристосуванням є визначення розходження між феноменальним, об'єктивованим світом і ноуменальним, трансцендентним. Боротьба проти влади об'єктивації, духовне повстання ноуменів проти феноменів і є зміст творчого процесу, є духовна революція - справжня мета історії і співтворчості людини Богів.

У свою гуманістичну філософію М.О.Бердяєв запровадив поняття трансцендентальної людини, під якою розумів загальнолюдську й одночасно індивідуальну сутність людини, його абсолютну субстанцію в Божественному Логосі: "Трансцендентальна людина твориться у вічності, або, краще сказати, вона споконвіку перебуває в Богу. Це небесна людина, але не райська людина, у якій ще не пробудилася свідомість. Людина є ідея, завдання Бога" [1, с.143].

На думку М.О.Бердяєва, ще до історичного часу людина приречена на вільне розкриття власної індивідуальності. У Царство Боже людина увійде вільно і творчо переборовши в Духові фатальну магію примордиальної свободи. Таким чином, ідея трансцендентальної людини підкреслює велич, понадсвітовість джерел людського, батьківщина людини - не земля, але глибини божественного життя: "Справжня людяність одкровення, людяність Бога виявляється саме від пробудження трансцендентальної людини" [1, с.16].

Трансцендентальна людина – це цілісна особистість до випробовування свободою, до заглибленості у світову даність, доля трансцендентальної людини і доля світу взаємозалежні. У світі людина абсолютно вільна не тільки тому, що сама свобода примордиальна, але і тому, що є трансцендентальна людина, що стоїть в самих джерелах буття, що споконвіку перебуває в Божественному Логосі як ідея і, що є співником разом з Богом у творчості світу, власним духовним подвижництвом розв'язуючи драму Божественного життя. Отже, для М.О.Бердяєва людина є головною цінністю буття.

Однак, трансцендентальна людина є особистістю, що може бути об'єктом Божественної благодаті, але не її джерелом. Творчість людини може бути перейнята благодаттю, і долі людської свободи визначаються ступенем сприйняття людиною Божественної благодаті й духовною співучастю в благодатному просвітленні світу. Прийняття Божественної благодаті й активна творчість, прояснена благодаттю, і є відповідь людини Богів. Але благодать приймається не пасивно, а творчо активно й абсолютно вільно. У цьому сенсі благодать означає подолання об'єктивації тільки будучи вільно і творчо сприйнята людиною, тільки тоді вона долає світове зло.

Трансцендентальне внутрішнє іманентне людині, корениться в її екзистенціальній глибині: "Але структура понадсвідомості відповідає ноуменальному світові, як структура свідомості відповідає світові феноменальному, але не цілком і не остаточно, із просвітом іншого і можливістю прориву. Свідомість усвідомить собі трансцендентним те, що було б іманентним для понадсвідомості. Тому я можу сказати, що трансцендентне не покладене поза, а, навпаки, внутрішньо в мені... Але внаслідок структури свідомості, зверненої до цього феноменального світу, відбувається екстериоризація й об'єктивація найбільш внутрішнього і духовного" [4, с.79-80].

Під екзистенцією М.О.Бердяєв розуміє насамперед свободу, що розкривається в суб'єктивному й індивідуальному, існування первинне за всяку об'єктивацію, таємничо і незбагнено пов'язане з трансцендентальною людиною - цим образом Божества, внутрішньою духовною сутністю емпіричної людини. Трансцендентальна людина є загальнолюдською ідеєю: "Існування трансцендентальної людини передує її сутності" [1, с.16].

Найявне існування як захоплення буттям є, за М.О.Бердяєвим, об'єктивованість, тобто знеособленість, а, виходить, і духовна пасивність, захоплена страхом і тривогою, що мириться з буденністю і падшістю світу. Проста наповненість людського буття існуванням у світі не є ні справжньою трансцендентальною людською природою, ні справжнім людським існуванням. Глибока внутрішня потреба і безумовна потенційна здатність людини у вільному творчому акті передбачається трансцендентальною людською природою. Людина вільна в головному виборі – виборі між добром і злом, а це фактично означає абсолютну свободу. Свобода є світовим тягарем, це безпосередня причина спокуси і спокути, причина історичної інволюції і заперука перетворення.

Висновки

Подолання об'єктивації пов'язане з творчим саморозкриттям індивіда, з вільною самореалізацією особистості. Визначення проблеми об'єктивації як головної історичної проблеми означає, що в центрі земної історії знаходиться живий людський дух, відношення якого до дійсності має ключове значення.

Центральним моментом життя людського духу є свобода, фатальний вплив якої породжує об'єктивацію і завдяки якій можливе подолання об'єктивації. Таким чином, вчення про об'єктивацію є частиною антропоцентризму М.О.Бердяєва, а віра в можливість перемоги над об'єктивацією, а значить і над метафізичним злом і над фатальною безоднею *Ungrund* вільної людини, - суттю його гуманізму.

Екзистенціальність людини повинна проявитися в спротиві об'єктивації заради реалізації людиною своєї справжньої ноуменальної сутності. Це відбувається у вираженні особистої долі через вираження долі світу. Такий духовний настрій повинен перемогти об'єктивацію, падшість світу і бути відповіддю людини на любов Бога. Для М.О.Бердяєва доля людської свободи є долею світу, доля людської свободи співвідноситься з Божественною долею. Трансцендентальна творча природа людини, її екзистенціальність виявляє можливість вільного творчого перетворення об'єктивованого світу, світу безособового, занепаłego і позбавленого духовної єдності. Це творче перетворення досягається в таїнстві зустрічі людини і Бога, містерії народження людини в Богу і Бога в людині, і означає відтворення цілісного життя в Духові, спільну творчість у любові, екзистенціальну єдність люблячого Творця з любов'ю створеної ним людини.

Список літератури

1. *Бердяев Н.А.* Истина и откровение. - СПб.: РХГИ, 1996.
2. *Бердяев Н.А.* Мое философское мировоззрение // Н.Бердяев о русской философии. - ч.1. - Свердловск: Изд-во Уральского университета, 1991.
3. *Бердяев Н.А.* О назначении человека. - М.: "Республика", 1993.
4. *Бердяев Н.А.* Опыт эсхатологической метафизики. - Париж: YMKA-PRESS, 1947.
5. *Бердяев Н.А.* Самопознание. - М.: Книга, 1991.
6. *Бердяев Н.А.* Смысл истории. - М.: Мысль, 1990.
7. *Бердяев Н.А.* Смысл творчества // Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. - М.: Правда, 1989.
8. *Бердяев Н.А.* Судьба человека в современном мире. К пониманию нашей эпохи // Бердяев Н.А. Философия свободного Духа. - М.: Республика, 1994.
9. *Бердяев Н.А.* Я и мир объектов // Бердяев Н.А. Философия свободного духа. - М.: Республика, 1994.